

Pokud budeme s pandemií bojovat jako dinosauři, stejně jako oni vymřeme, říká filozof Němec

Julie Hrstková, HN 19. 3. 2020

Už před vypuknutím pandemie koronaviru se množily signály, že současné lidstvo stojí před naléhavými výzvami, které budou vyžadovat radikální změnu smýšlení i chování. V této dekádě jsme čelili třem velkým krizím: ekonomické, uprchlické a klimatické, říká filozof, aktivista a kvůli epidemii "dálkový" učitel Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Václav Němec. Přesto jsme se podle něj ze žádné z těchto krizí poučit nedokázali. Svět na ně reagoval neuroticky, došlo k oživení populismu a fundamentalismu, nastala doba návratů ke starým ideologickým receptům.

"Jako by ožili dinosauři, kteří nám neustále vnucují recepty z minulého či předminulého století. Pokud však budeme nadále myslet a chovat se jako dinosauři, tak podobně jako dinosauři vyhyneme," říká Václav Němec, který ale stále doufá, že by současná pandemie mohla být i příležitostí ke hledání nového modelu společnosti.

HN: Stále se mluví o ekonomice, pandemie koronaviru ale bude mít nutně důsledky i na chování společnosti. Lze je odhadnout už teď, několik týdnů od začátku nemoci, jež zachvátila svět?

Bezprostřední dopady jsou samozřejmě negativní až tragické: utrpení či smrt mnoha lidských bytostí, citelné omezení osobních svobod či radikální změna životních návyků. Život společnosti je v mnoha ohledech ochromen. Zvláště na ty nejslabší a nejohroženější tato situace dopadá velmi těžce. A hlavně nevíme, kam až to všechno zajde, protože nevíme, jak se nový virus bude chovat. Uprostřed tohoto chmurného obrazu však na druhé straně vidíme záblesky pozitivních jevů, jako je zvýšená empatie a solidarita mezi lidmi, nebývalá ochota pomoci druhým, heroické výkony zdravotnického personálu atd.

Mnozí lidé vykojení z běžné pracovní a životní rutiny si náhle uvědomují, že jsou na světě i důležitější věci než pracovní výkon či finanční obrat. Že se svět nezbortí, když nejdou do práce, zruší nabitý program v dílně na celý měsíc nebo omezí společenský život. To může být svým způsobem osvobozující. Když člověk vyjede ze zajatých životních kolejí, najednou zjišťuje, že jsou tu jiné cesty a trasy, jiné životní cíle a hodnoty.

HN: Změní pandemie myšlení lidí a jakým směrem?

Nová situace, do níž jsme postaveni, se v myšlení a vědomí lidí nepochybně odrazí. Je to svého druhu mezní situace, kdy dochází k otřesení mnoha dosavadních jistot a samozřejmostí, ovšem planetárního rozsahu. Pokud člověk v takových situacích nepropadne zoufalství, může to vést k jisté obrodě, k přehodnocení dosavadních hodnot a ke srovnání životních priorit.

Aniž jsme si toho všimli, stali jsme se kolečky v soukolí systémů, které naše myšlení navádějí do kolejí, po nichž bezmyšlenkovitě jezdíme dokola jako v začarovaném kruhu. Pokud toto soukolí bezvadně funguje, jeho hlomoz nás občas natolik ohlušuje, že neslyšíme naléhavé a někdy i varovné hlasy a výzvy. Když se tento stroj zadrhne, nastává chvíle ticha, kdy třeba opět zaslechneme některý z těchto hlasů, které nás volají, abychom následovali svou životní cestu, na níž se můžeme stávat sami sebou, abychom nepromrhali své životy tím, že je vyplňujeme činnostmi beze smyslu. Abychom se stávali vnímavějšími vůči druhým lidem i ostatním živým bytostem. Když jsou věci vyšínuty z běžného řádu,

najednou se ukazuje, že by společenský řád určující naše životy, který se tváří jako jediný možný, také mohl vypadat jinak. Uprostřed temné přítomnosti se na obzoru rýsují dosud netušené alternativy. V tomto smyslu je současná krize i příležitostí. Možná nastává doba hledání nových struktur společenského soužití a alternativního socioekonomického systému.

HN: Je současná pandemie, která zasáhla svět relativně záhy po finanční krizi, upozorněním božstva/přírody, že současný způsob života lidstva není v souladu s bohem/přírodou, tedy že pokud má pokračovat, tak jinak?

Nerad bych propadl zlovyku středověkých kazatelů, kteří každou morovou ránu vykládali jako Boží trest za lidské hříchy. Připadá mi poněkud nevkusné racionalizovat lidské tragédie skrze nějaký teologický výklad či satisfakční teorii. Ale je tu minimálně symbolická souvislost: zdá se, že viry jsou "vynálezci života", tj. prvními organismy, které v rámci evoluce dokázaly překročit práh mezi neživou a živou hmotou. Je příznačné, že právě viry jsou s to takto citelně ochromit civilizaci nejvyspělejšího druhu, který se chová způsobem, jenž ohrožuje samu existenci života na zemi.

A pokud jde o ta upozornění: již před vypuknutím pandemie koronaviru se množily signály, že současné lidstvo stojí před naléhavými výzvami, které budou vyžadovat radikální změnu smýšlení i chování. V této dekádě jsme čelili třem velikým krizím: ekonomické, uprchlické a klimatické. Ta první nás upozornila na limity dosavadního socioekonomického systému a potřebu jeho změny. Ta druhá poukázala na nutnost vytvořit v době planetárního sjednocování lidstva snesitelný světový řád, v němž budou lidé chráněni funkčním systémem mezinárodního práva a v němž nebudou panovat příliš křiklavé sociální rozdíly a nespravedlnosti. Třetí nás staví před naléhavý úkol přeměny současné ekonomiky a průmyslu v jejich trvale udržitelnou podobu, která nebude devastovat biosféru a ničit podmínky pro naše vlastní přežití ve jménu pochybného snu o nekonečně rostoucím blahobytu.

HN: Vzalo si lidstvo nějaké poučení z těchto výzev?

Bohužel ani z jedné. Reakce na zmíněné výzvy byla spíše neurotická, jak o tom svědčí všeobecné oživení populismu a fundamentalismu, všechny možné návraty k izolacionismu, nacionalismu, budování pohraničních zdí, lpění na zastaralých technologiích i ekonomických dogmatech atd. Jako by ožili dinosauři, kteří nám neustále vnucují recepty z minulého či předminulého století. Pokud však budeme nadále myslet a chovat se jako dinosauři, tak podobně jako dinosauři vyhyne.

HN: Může být pandemie upozorněním na špatný životní styl lidí?

Současná pandemie je řinčícím budíčkem, který může západní civilizaci probudit z jejího sladkého snění o neomezeném růstu a stupňování blahobytu, z iluze, že si lze natrvalo zřídit ostrůvek epikurejské oázy štěstí uprostřed moře lidského utrpení, v němž tone okolní svět. A přimět ji, aby se vážně zamyslela nad tím, jak modifikovat současný socioekonomický systém, aby byl humánnější a ohleduplnější k ostatním živým bytostem. Virová epidemie slouží jako jakési vypouklé zrcadlo, které nám odhaluje všechny nedostatky, slabosti a nešvary společností a společenských systémů v obludných rozměrech.

Co se týče našeho civilizačního okruhu, zdaleka nejde jen o životní styl jednotlivců, ale právě o povahu celého socioekonomického systému. Tento systém není nijak samozřejmý, ale historicky se zrodil v novověku a je spojen se vznikem tzv. společnosti práce a kapitalismu. Je nepochybné, že umožňuje velmi efektivní vzájemné uspokojování potřeb a rozhojnění společenského bohatství, jaké nemá v dějinách obdoby. V mnoha ohledech nás ale zavedl na scestí.

HN: Veškeré pokusy o změnu současného kapitalistického systému, ať už je to socialismus, komunismus či jiné, ale vedly v lepším případě do slepé uličky, v horším pak ke zbídačení (fyzickému i morálnímu) obyvatelstva. I proto mnozí tvrdí, že nic lepšího lidstvo nevymyslelo...

Problém je, že se v něm ekonomika stala hlavní náplní politiky a lidského života vůbec. Ekonomická dimenze jednoznačně dominuje nad ostatními rozměry lidského života. Řečeno s Janem Patočkou je život člověka v logice tohoto systému redukován na jeho základní životní pohyb, ale s dalšími životními pohyby, které nás činí skutečně lidskými bytostmi, jako by se v ní nepočítalo. Komunismus ani tradiční socialismus samozřejmě nejsou alternativou, protože stojí na velmi podobných východiscích jako novověký kapitalismus.

HN: Vidíte alespoň náznaky toho, jak by mohl onen alternativní systém vypadat?

Pouštím se tím na dost tenký led, ale pokusím se uvést alespoň některé obecné principy, na nichž by měl být založen: každopádně je žádoucí, aby v něm zůstalo zachováno z kapitalistického systému vše dobré a prospěšné, co právě umožňuje ono obrovské generování bohatství a zároveň velmi efektivní vzájemné uspokojování potřeb. Současně by však neměl nadále generovat systémové nespravedlnosti a neměl by motivovat k jednání, které je sice ekonomicky výhodné, ale často v rozporu s dobrými mravy, veřejným zájmem nebo i zdravým rozumem. Měl by být celkově humánnějším, tak aby umožňoval jednotlivcům plněji rozvíjet jejich lidský a tvůrčí potenciál, více pěstovat mezilidské vztahy a vést smysluplný a skutečně naplněný život.

A samozřejmě musí být založen na požadavku ohleduplnějšího chování k ostatním živým bytostem a k životnímu prostředí.

Zároveň jsem ale přesvědčen, že jakýkoliv budoucí alternativní socioekonomický systém uspěje jen tehdy, pokud zůstane spojen s politickým systémem demokracie, ústavně garantujícím lidská a občanská práva.

HN: Všechna dosavadní opatření jsou prudce restriktivního charakteru, nemůže zde spíše vyrůst nová skutečnost/společnost/řád na základě "dobrovolné" diktatury?

Doufejme, že ne. Podle toho, co víme, je vysoce pravděpodobné, že koronavirus by se nikdy nerozšířil tímto způsobem, kdyby Čína nebyla diktaturou navyklou umlčovat své kritiky a zatajovat pravdu před svými obyvateli a přijala včas potřebná opatření – nemluvě o tamních hygienických návycích. V tom se ukazuje spíše komparativní výhoda otevřených společností: v časech krize je zvláště důležité, aby se k lidem včas dostaly pravdivé informace.

Propaganda či politický marketing, které se snaží zakrývat nedostatky a chyby mocenské garnitury, brání rychlé nápravě v situaci, kdy každá hodina rozhoduje. A sebeosvícenější diktátor ani manažer nemůže nahradit motivované občany, kteří se sami chápou iniciativy v okruhu své působnosti a kompetence. Ostatně jsme i u nás viděli, k jakému chaosu to vede, když chce jeden politik všechno řídit sám jako firmu. Jenom na restrikcích se rozhodně nedá efektivní boj s pandemií postavit. Na druhé straně nelze popřít, že pro despotický čínský režim bylo snazší nakonec přijmout drakonická opatření, jež napomohla zamezit dalšímu šíření nákazy. Lidé v demokratických zemích ale všechny restrikce dobrovolně přijímají pod podmínkou jejich dočasnosti.